

ABBÂSÎ HALİFELERİNİN DİN VE MEZHEP SİYASETİ

(SÂMERRÂ DÖNEMİ)

Dr. Mutlu SAYLIK

© Copyright 2019

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığının bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-605-258-523-8

Kitap Adı

Abbâsi Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti
(Sâmerrâ Dönemi)

Yazar

Mutlu SAYLIK

Yayın Koordinatörü

Yasin Dilmen

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

25465

Baskı ve Cilt

Sonçağ Matbaacılık

Bisac Code

REL037060

DOI

10.37609/akya.1131

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A

Yenişehir / Ankara

Tel: 0312 431 16 33

siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

İÇİNDEKİLER

Giriş	1
1. Araştırmanın Metodu.....	4
2. İlk Dönem Abbâsî Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti	5
2.1. İhtilal Dönemi	8
2.2. İlk Dönem Abbâsî Halifeleri.....	15

1. Bölüm

Mihne Dönemi Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti	31
1.1. Halifelerin İslâm Anlayışları	40
1.1.1. Halifelerin Akla ve Re'ye Dayalı İslâm Anlayışları	40
1.1.3. İlahi Otoriteye Dayalı Hilafet Anlayışı	54
1.1.4. Halifelerin Dinî Yaşantıları	59
1.2. Halifelerin Mezheplerle İlişkileri	64
1.2.1. Halifelerin Olumlu İlişkiler Geliştirdiği Mezhepler	65
1.2.1.1. Mu'tezile Mensuplarının Halifelerle İlişkileri.....	67
1.2.1.2. Murcie ve Ashâbu'r-Re'y.....	75
1.2.1.3. Şî'aya Yönelik Uzlaşma Siyaseti.....	83
1.2.1.3.1. Zeydiler.....	85
1.2.1.3.2. Kat'iyye	88
1.2.2. Halifelerin Cephe Aldığı Ashâbu'l-Hadîs	92
1.3. Halifelerin Diğer Din Mensuplarına Karşı Tutumları.....	100
1.3.1. Zimmî Statüsü Verilen Diğer Din Mensupları.....	103
1.3.1.1. Yahudilerle İlişkiler	103
1.3.1.2. Hıristiyanlarla İlişkiler.....	109
1.3.1.3. Sâbîlerle İlişkiler.....	116
1.3.1.4. Mecûsîlerle İlişkiler.....	118
1.3.2. Zimmî Statüsü Verilmeyen Diğer Din ve İnanç Mensupları.....	121

2. Bölüm

Mihne Sonrası Halifelerinin Din ve Mezhep Siyaseti	127
2.1. Halifelerin İslâm Anlayışları	127
2.1.1. Kur'ân, Hadis ve Âsâra Dayalı İslâm Yaklaşımı.....	127
2.1.2. Meşrûiyet Dayanakları: Abbâsîliğin Vazgeçilmez Olması	139
2.1.3. Halifelerin Baskı Altına Alınması: Sembolik Hilafet Anlayışı	141

2.1.4. Halifelerin Dinî Yaşantıları	151
2.2. Halifelerin Mezheplerle İlişkileri	155
2.2.1. Halifelerin Ashâbu'l-Hadîs Çevrelerine Olumlu Yaklaşımları	155
2.2.2. Halifelerin Cephe Aldığı Mezhepler.....	166
2.2.2.1. Mu‘tezile Mensuplarına Yaklaşımlar.....	167
2.2.2.2. Murcie ve Ashâbu'r-Re'y Mensuplarına Yaklaşımlar	172
2.2.2.3. Şii Çevrelere Yaklaşımlar.....	175
2.2.2.3.1. Zeydîler.....	176
2.2.2.3.2. Kat'iyye/İmâmiyye	180
2.2.2.3.3. İsmailîler.....	184
2.3. Halifelerin Diğer Din Mensuplarına Karşı Tutumları.....	187
2.3.1. Zimmî Statüsü Verilen Diğer Din Mensupları.....	187
2.3.1.1. Yahudilerle İlişkiler	188
2.3.1.2. Hıristiyanlarla İlişkiler.....	192
2.3.1.3. Sâbîilerle İlişkiler.....	201
2.3.1.4. Mecûsîilerle İlişkiler	203
2.3.2. Zimmî Statüsü Verilmeyen Diğer Din ve İnanç Mensupları.....	204
Sonuç	207
Kaynakça.....	213

ÖNSÖZ

İslâm devletlerinde hayata geçirilen din politikaları, siyasî ve sosyal politikalar kadar, belki de daha fazla önem taşımaktadır. Özellikle Abbâsîler gibi dine dayalı devletlerde din politikaları hemen hemen bütün alanları etkilemektedir. Abbâsî halifeleri hüküm sürdükleri dönemlerde zaman zaman farklı din politikaları icra etme yoluna gitmişlerdir. Abbâsîler tarihinde Sâmerrâ şehrinin kurulması ve başkent buraya taşınmasıyla başlayan, altmış yıla yakın süren ve tekrar başkent Bağdâd'a taşınmasıyla sona eren Sâmerrâ Dönemi (221-279/836-892) birçok yönüyle dikkatleri çekmektedir. Abbâsîlerin gerilemeye başladığı bu süreçte halifeler, devletin bütünlüğünü sağlamak ve Abbâsîleri eski gücüne kavuşturmak için hem Mihne Dönemi'nde (221-232/836-847) ve hem de Mihne sonrasında (232-279/847-892) önemli siyasî, sosyal ve dinî politikalar devreye koydular. Özellikle devreye konulan din politikaları sonucunda çok önemli gelişmeler meydana geldi. Ne var ki mezheplerin şekillendiği bu önemli dönemin din politikalarıyla ilgili yapılan çalışmalar ilk döneme kıyasla azdı ve bu çalışmalar bütüncül olmaktan da uzaktı. Bu durum bizi doktora tezi olarak Sâmerrâ Dönemi Abbâsî halifelerinin din politikalarıyla ilgili kapsayıcı ve bütüncül bir araştırma yapmaya sevk etti. "Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din Politikaları" adıyla yaptığımız çalışmayı, 2019 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında, Prof. Dr. Nahide Bozkurt'un danışmanlığında tamamladık. Bu araştırmayı "Sâmerrâ Dönemi Abbâsî Halifelerinin Din

---

Önsöz

---

ve Mezhep Siyaseti” adıyla yayına sunuyoruz. Araştırma sırasında destek ve katkılarını esirgemeyen danışman hocama şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmayla alana katkı sunmayı ümit ediyorum, Yüce Allah’tan muvaffakiyetler diliyorum.

Mutlu SAYLIK
Ankara 2019

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuad (1882-1968), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-El-fâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1430/2009.
- Âbidî, Salâh Hüseyin, *el-Melâbisü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye fi'l-Asri'l-Abbâsî es-Sânî mine'l-Mesâdiri't-Târîhiyye ve'l-Eseriyye*, Bağdâd, 1980.
- Ahbârü'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Yazarı meçhul, (thk. Abdülaziz ed-Durî ve A.J. el-Muttalib), Dâru't-Talia, Beyrut 1971.
- Ahmed Ali, Salih, “Kudâtu'l-Bağdâd fi'l-Asri'l-Abbasi, Dirâse fi'l-İdâreti'l-İslâmiyye”, *Mecelletü'l-Mecma'l-İlmiyyi'l-İrâkî*, XVIII (1389/1969).
- Akal, Cemal Bali, *Yasa ve Kılıç*, Engin Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Akay, İhsan, *Şafîi Usûl Geleneğinde İmam Şafîi'ye Muhalif Usûli Görüşler*, Ensar Yay. İstanbul 2015.
- Akoğlu, Muharrem, *Mihne Hadiseleri ve Mu'tezile'nin Tarihi Seyrine Etkisi*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kayseri, 2001.
- , Ahmed b. Ebi Duâd'ın Abbâsî-Mu'tezilî Politikaları Üzerindeki Etkisi, *Bilimname*, VII, 2005/1, 93-103.
- Âmilî, M. Mekkî, *el-İlâhiyyât*, Beyrut 1410/1989, I, ss. 189-219.
- Arslan, İhsan, “Ahmed b. Hanbel'in Siyasi Otorite Karşısındaki Tavrı”, *Marîfe: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2012, cilt: XII, sayı: 3, ss. 69-88.
- Aruçi, Muhammed, “Sümâme b. Eşres”, *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2010, XXXVIII, ss. 130-131.
- Arslantaş, Nuh, *Abbâsîler ve Fatimîler Döneminde Yahudiler (132-656/750-1258)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (İslâm Tarihi), İstanbul 2007.
- Atalan, Mehmet, “Abbasi Daveti Sürecinde er-Rızâ Min Âl-i Muhammed Söylemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt:18, sayı:2, 2005, ss.183-191.
- Atalar, Münir, “Emîr-i Hac”, *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1995, XI, ss.131-132.
- Atiya, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi* (çev. Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yay., İstanbul 2005.
- Atvan, Hüseyin, *ez-Zanâdika ve's-Şuûbiyye fi'l-Asri'l-Abbâsiyyi'l-Evvel*, Beyrut, ty.
- Avcu, Ali, *Karmatîlerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (İslâm Mezhepleri Tarihi), Ankara 2009.
- Ay, Mahmut, *Mu'tezile ve Siyaset*, Endülüs Yay., 2. Baskı, İstanbul 2017.

- Aycan, İrfan, Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
- Aydınlı, Osman, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mu'tezilenin Oluşumu ve Ebü'l-Huzeyl Allaf*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001.
- , *Mu'tezilede İmamet ve Siyaset*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- Aykaç, Mehmet, "İbn Hâkan Ebü'l-Hasan", *DİA*, TDV Yayını, Ankara 2004, XXIX, ss. 537-538.
- Azimli, Mehmet, *Şii Karakterli İsyanlar*, Öykü Kitapevi, 2006.
- Bâbü İshâk, Rafâil, *Ahvâlu Nasârâ Bağdâd fi Asri'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye*, Matbaatu Şefik, Bağdâd, 1960.
- Bağdâdî, Ebü Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî (ö. 429/1037-38), *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânu'l-Fırkatü'n-Nâciyye*, Dârü'l-Âfaki'l-Cedîde, Beyrut 1977.
- Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1998, XVIII, ss. 425-428.
- Bar Hebraeus, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigoriüs b. Tâcid-dîn Ehrûn (ö. 685/1286), *Abu'l Farac Târîhi* (trc. Ömer Rıza Doğrul), I-II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987.
- Bedri Muhammed Fahd, "Hac Emirleri Tarihi" (çev. Münir Atalar), *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 33, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1997.
- Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Futûhu'l-Buldân*, Mektebetü'l-Helal, Beyrut 1988.
- , *Ensâbu'l-Eşrâf*, (thk. S. Zekkâr ve R. Ziriklî) I-XIII, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1996.
- , *Futûhu's-Şam*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, yy, 1417/1997.
- Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed (ö. 453/1061 [?]), *el-Âsârü'l-Bâkiye 'ani'l Kurûni'l-Hâliye* (nşr. C. Eduard Sachau), Leipzig 1923.
- Black, Antony, *Siyasal İslâm Düşüncesi Târîhi* (çev. Sevda Çalışkan, Hamit Çalışkan), 1. Baskı, Ankara, Dost Kitapevi Yay., 2010.
- Bozan, Metin, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci*, İSAM Yay., İstanbul 2009.
- , "Ali er-Rıza'nın Velihtlığı Meselesi (İmamiyye'nin İmamet Nazariyesine Teori-Pratik Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Dinî Araştırmalar*, 2004, cilt: VII, sayı: 19, ss. 159-171.
- Bozkurt, Nahide, *Abbasiler*, İSAM Yay., İstanbul 2016.
- , *Mu'tezile'nin Altın Çağı: Me'mun Dönemi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- , *Oluşum Sürecinde Abbasi İhtilali*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- , "İç Savaş: Emîn ile Me'mûn'un İktidar Mücadelesi ve Me'mûn Dönemi", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti-5-Abbâsiler (1)* (ed. Nahide Bozkurt, Mustafa Demirci), Siyer Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, ss. 194-219.

- , “Sosyal Kökleri ve Sonuçlarıyla Abbâsî İhtilâli”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti-5-Abbâsîler (1)* (ed. Nahide Bozkurt, Mustafa Demirci), Siyer Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, ss. 11-37.
- , “Alioğullarının Siyasal İktidar İstencinde-Abbâsîler Dönemi-İlk Mücadelesi: Muhammed en-Nefsu’z-Zekiyye’nin İsyanı” *Dinî Araştırmalar*, 2002, cilt, V. sayı, 13, ss. 107-118.
- , “Mihne’nin Tarihsel Arka Planı”, *Mihne Süreci ve İslâmî İlimlere Etkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, ss. 11-25.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm (ö. 256/870), *Halku Ef’âli İbâd ve’r-Reddi Cehmiyye ve Ashâbi’-Ta’til*, Beyrut 1978.
- , *el-Câmi’u’s-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Bulut, Zübeyir “Karşı Mihne Uygulamaları ve Er-Risaletü’l-Kâdiriyye (Kâdiri İtikadı)”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* Cilt: 15, Sayı: 1, 2017 ss. 75-110.
- Cabirî, Muhammed Abid, *el-Musakkafûn fi’l-Hadareti’l-Arabıyyi*, Beyrut 1995.
- , *Arap İslâm Siyasal Aklı* (çev. Vecdi Akyüz), Kitapevi Yay., İstanbul 2001.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (ö. 255/869), *Kitâbü’l-Hayevân*, I-VII, Beyrut 1969/1388.
- , *er-Reddû ‘alâ’n-Nasârâ* (nşr. Muhammed Abdullah Şerkavî), Beyrut 1991.
- , *Resâ’il*, Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1979.
- Camiî, Muhammed Mescidi, *Ehli Sünnet ve Şîa da Siyasi Düşüncenin Temelleri* (çev. Malik Ejder), İstanbul 1995.
- Ced’ân, Fehmi, *el-Mihne Bahsun fi Cedeliyeti’d-Dînî ve’s-Siyasi fi’l-İslâm*, Amman 1989.
- Cevdet, Sâdık, *Rihletü’l-Mütevekkiliyye İlä Dımaşk*, Ürdün 1985.
- Çelebi, İlyas, “Mu‘tezile” *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2006, XXXI, ss. 391-401.
- Çelik, Mehmet, Şükran Yaşar, Ortaçağ Bilim Dünyasından Bir Portre Sabîî Bilgin Sabit b. Kurra (211-285/ 826-901), *Osmanlı Araştırmaları XXXIV, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı-II*, İstanbul 2009, ss. 73-85.
- Çetin, Halis, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşrûiyeti Meşrûiyetin İktidarı” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-3, 2003, ss. 61-88.
- Chokr, Melhem, *İslâm’ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar* (çev. Ayşe Meral), Anka Yay., İstanbul 2002.
- Crone, Patricia, *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasi Düşünce*, (çev. Hakan Köni), Kapı Yay., 2007.
- Çüşemî, Ebû Said el-Muhassin b. Muhammed el-Hâkim (ö.493/1100), *Nuhab min Kitâbi Celâi’l-Ebsâr* (Ahbâru Eimmeti’z-Zeydiyye (thk. ve der. Wilferd Madelung), Beyrut 1987.
- Daftary, Ferhat, *Muhâlif İslâm’ın 1400 yılı İsmaililer Tarih ve Kuram* (çev. Ercüment Özkaya), Ankara 2001.

- , *Şif İslâm Tarihi*, (çev. Ahmet Fethi Yıldırım), Alfa Yay., İstanbul 2016.
- Dayf, Şevki, *el-Asru'l-Abbâsiyyü'l-Evvel*, 6.baskı, Kahire, t.y.
- Demirci, Mustafa, *Beytü'l-Hikme Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri*, İstanbul 1996.
- , “Helen Bilim ve Felsefesinin İslâm Dünyasına İntikalinde/Tercümesinde Harranlı Sâbiilerin Rolü” *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, 28-30 Nisan 2006 (ed. Ali Bakkal), Şanlıurfa 2006, s. 200-214.
- , *Siyah Öfke Ortaçağ İslâm Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı (869-883)*, Çizgi Kitapevi Yay., Konya 2005.
- Dineveri, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend (ö. 282/895), *el-Ahbârü't-Tivâl* (thk. Abdü'l-Münim Âmr), Dâru İhyâi'l-Kutübü'l-Arabî, 1. Baskı, Kahire 1960.
- Doğan, Nagihan, “Abbâsîlerin Din Politikası (132-218/750-833)”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti -5- Abbâsîler (I)* (ed. Nahide Bozkurt, Mustafa Demirci), Siyer Yay., 1. Baskı, İstanbul 2018, ss. 256-263.
- , *İslâm Siyaset Tarihinde Din İktidar ve İdeoloji: Erken Abbâsi Dönemi (750-833)*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2013.
- Doru, Nesim, “Süryani Filozofların İslâm Felsefesine Katkıları (Yahya ibni Adî örneği)”, *Süryaniler ve Süryanilik II* (haz. Ahmet Taşğın v.dğr.), Orient Yay., Ankara 2005.
- Dürî, Abdülaziz, “Abbasi Propaganda Sürecinde ve Abbasilerin ilk Asrında Mehdi Tasavvuru” (çev. Bahattin Varol), *Din ve Siyasal Söylem* (ed. Cem Zorlu), İnsan Yay., İstanbul 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Ebû Gudde, Abdu'l-Fettâh, “Halk-ı Kur'ân Meselesi Raviler, Muhaddisler ve Ta'dil kitaplarına Tesiri”, (çev. Mücteba Uğur), *AÜİFD*, Ankara 1975, c. XX, ss. 307-321.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiya*, I-X, Mısır 1394/1974.
- Ebu Yusuf, Ya'kûb b. İbrahîm (ö.182/798), *Kitâbü'l-Harâc* (çev. Ali Özek), Hisar Yay., 2. Baskı, İstanbul 1973.
- Ebûna, Elbir, *Târîhu'l-Kenîseti's-Süryaniyye eş-Şarkiyye*, Dâru'l-Maşrık, Beyrut, 1993.
- Ebû'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-İsfahânî (ö. 369/979), *Tabakâtu'l-Muhaddisin bi İsbahan ve'l-Varidîn 'aleyhi* (thk. Abdu'l-Ğafûr Abdu'l-Hak Hüseyin el Belûşi), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1412/1992.
- Ebû'l-Arab, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî (ö. 333/945), *el-Mihen*, (thk. Ömer Süleyman Akilî), Dâru'l-Ulûm, Riyad 1404/1984.

- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö. 732/1331), *Takvîmü'l-Büldân*, Dâru Sadır, Beyrut, ty.
-----, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, I-IV, el-Matbaatü'l-Haseniyye-tü'l-Mısıryye, Mısır ty.
- Ebü Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Tarihu İsbahân Ahbâri İsbahân* (thk. Seyid Kevserî Hasan) I-II, Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
-----, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-IX, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1409/1988.
- Ebu Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler*, (çev. Selman Başaran-M.Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Emîn, Ahmed, *Duhâ'l-İslâm*, I-III, Mektebetu'n-Nahda el-Mısıryye Kahire 1933-36.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh (ö. 577/1181), *Nüzhetü'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Üdebâ* (thk İbrahim es-Sâmerrâî), Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1405/1985.
- Eş'arî, Ebi'l-Hasan Ali b. İsmail (ö. 324/935-36), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musellîn* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-II, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1411/1990.
- Eşit, Yusuf, *İslam Kamu Hukukunda Devlet Birey İlişkisi (Şafî Mezhebi Örneği)*, D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Diyarbakır 2015.
- Farsakh, Andrea M., "Sünni Halifelik ile Şii İmamların Mukayesesi", *İslâm'da Siyaset Düşüncesi* (çev. Kazım Güleçyüz), İnsan Yay., İstanbul 1995.
- Fayda, Mustafa, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, İstanbul 2006.
-----, "Zimmî", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2013, XLIV, ss. 438-440.
- Fazlurrahman, *İslâm* (trc. M. Dağ, M. Aydın), Akara Okulu Yay., Ankara, 2000.
- Fevzân, Abdullah b. Fevzân b. Salih, *el-Mihnetu ve Eseruhâ fî Menhecî'l-İmâm Ahmed en-Nakdî*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Suudi Arabistan, 1431.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamiye Şîa'sı*, Selçuk Yay., İstanbul 1989.
- Fiey, J. M., *Ahvalu'n-Nasârâ, fî Hilafeti Benî Abbâs* (Arapçaya çev. Hüsnî Zeyne), Beyrut 1990.
- Goitein, Şlomo Dov, *Yahudiler ve Araplar* (çev. Nuh Aslantaş-Emine Buket Sağlam), İz Yay., 2. Baskı, İstanbul 2011.
- Gökâl, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (İslâm Mezhepleri Tarihi), Ankara 2006.
-----, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2007, ss. 55-93.
- Gölcük, Şerafettin, "Hayyât, Ebü'l-Hüseyyin", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1998, XVII, ss. 103-105.

- Gündüz, Şinasi, *Son Gnostikler Sabiüler*, Vadi Yay., Ankara 1995.
- , "Kur'an'daki Sabiülerin Kimliği Üzerine Bir Tahlil ve Değerlendirme", *Türkiye I. Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (24-25 Eylül 1992), 1992, ss. 43-81.
- , "Sâbiilik" *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2008, XXXV, ss. 341-344.
- , "Maniheizm", *DİA*, TDV Yayını, Ankara 2003, XXVII, ss. 575-577.
- , "Mecûsîlik", *DİA*, TDV Yayını, Ankara 2003, XXVIII, ss. 279-284.
- Güngör, Harun, "Maniheizm", *E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (1988), ss. 145-166.
- Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2013, XLIII, ss. 187-197.
- Hâkim el-Cüşemî, Ebû Said el-Muhassin b. Muhammed (ö.493/1100), *Nuhab min kitâbi Celâi'l-ebşâr (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye)*, (thk. ve der. Wilferd Madelung), Beyrut 1987, ss. 119-133.
- Halkın, Leon, *Târîh Tenkidinin Unsurları*, (çev. B. Yediyıldız), Ankara 1989.
- Hamîdullah, Muhammed, *Mecmûatü'l-Veşâiki's-Siyâsiyye*, Kahire, ty.
- Hanbel b. İshak, Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 273/886), *Zikru Mihneti Ahmed b. Hanbel*, (thk. Muhammed Nağş), Mısır 1983.
- Hansu, Hüseyin, "Mihne Sürecinin Hadis İlimleri Üzerindeki Tesirleri: Hadisin Araçsallaştırılması.", *İlk Dönem İslâm Tarihinde Mihne Süreci ve İslâmi İlimlere etkisi Sempozyumu*, (Basılmamış tebliğ), 12-13 Mayıs İstanbul 2012.
- Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib (ö. 387/997), *Mefâtihu'l-Ulûm*, Kahire 1342/1923.
- Hatipoğlu, Mehmet Sait, *Siyasî-İçtimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Otto Yay., Ankara 2015.
- Hattâbi, İbrahim, *Meâlimü's-Sünne*, Müessesetü Risâle, Beyrut 1333, III, 293.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö.463/1070), *Târîhu Bağdâd ve Zu'yûlihî*, I-XXI, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- , *Şerefu Asâbi'l-Hadîs* (thk. M. Said Hatipoğlu), Daru İhyâi's-Süneni'n-Nebeviyye, Ankara, ty.
- Hemedanî, Ebu Muhammed Hasan bin Ahmed b. Yakup (ö.334 945) *Sfatu Cezîreti'l-Arab* (thk. Muhammed Ali Ekva el-Havali), Riyad 1977.
- Hitti, Philip K. *Siyasî ve Kültürel İslâm Târîhi*, (çev. Salih Tuğ), I-II Boğaziçi Yay., İstanbul 1986.
- Hodgson, G. S. Marshall, *İslâm'ın Serüveni*, (çev. Heyet), İz Yay., İstanbul 1993.
- Holt, P.M., A.K.S. Lambton, B. Lewis, *İslâm Kültür ve Medeniyeti* (çev. Hamdi Aktaş vd.), Kitabevi Yay., İstanbul 1997, I/136.

- İbn Abdi Rabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endülisî (327/938), *el-İkdü'l-Ferid*, I-VIII, Beyrut 1404/1983.
- İbn Cülcül, Ebû Dâvûd Süleymân b. Hassân (ö. 384/994?), *Tabakâtü'l-Ettubbâ ve'l-Hükemâ*, (nşr. Fuâd Seyyid), I-III, Kahire 1985.
- İbn Ebû Üsaybia, Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed (ö. 668/1269), *Uyûnü'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Ettubbâ*, (nşr. Nizar Rida), Dâru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, ty.
- İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn, (ö. 526/1131), *Tabakâtü'l-Hanâbile* (thk. Muhammed Hâmid el-Fekî), I-II, Dâru'l Marife, Beyrut, ty.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Lisânu'l-Mizân* (thk. Dâiretü'l-Ma'rûf en-Nizâmiyye-el-Hind), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Metbûât, I-VII, Beyrut 1390/1971.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed et-Tûnisî (ö. 808/1406), *Mukaddime* (trc. Zakir Kadiri Ugan), M.E.B. Yay., I-II, İstanbul 1991.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân* (thk. İhsan Abbas), Dâru Sâdır, I-VII, Beyrut 1900 (I, II, III, VI), 1971 (IV), 1994 (V, VII).
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned*, I-IV, Mısır, ty.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim el-Bustî (ö.354/965), *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, I-III, (thk. Muhammed İbrâhîm Zâyed), Dâru'l-Vei', Haleb 1396/1976.
- İbn Kayyîm el Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb, (ö. 751/1350), *Ahkâmu Ehli'z-Zimme* (thk. Ahmed el-Bekrî, Şâkir b. Tevfik), I-III, Remâdî lin'n-Neşr, ed-Dimâm 1418/1997.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXI, Dâru'l-Hicr, yy., 1424/2003.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dineverî (ö. 276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- , *el-Meârif* (thk. Servet Akâşe), el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire 1992.
- , *Tevilu Muhtelifi'l-Hadis*, Mektebetü'l-İslâmî, yy, 1419/1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1994.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (thk. İhsân Abbâs), Dâru Sadr, Beyrut 1968.

- İbn Tağriberdî, Cemaleddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf, *en-Nücûmu 'z-Zâhira fî Mulûki Mısır ve 'l-Kâhire*, Kahire ty.
- İbn Tayfûr, Ebû Fadl Ahmet b. Ebî Tahir (280/893), *Kitâbu Bağdâd* (thk. İzzet el-Atar el-Hüseynî), Mektebetü'l-Hancî, 3. Baskı, Kahire 1423/2002.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn (ö. 728/1328), *es-Sârimü 'l-Mes-lûl 'alâ Şâtimi 'r-Resûl* (nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd), Kahire 1961.
- İbnü'l-Cevzî, Cemaleddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi 'l-Mülûk ve 'l-Ümem*, I-XIX, (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Mustafa Abülkâdir Ata), Dâru'l-Kutu-bi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992.
- , *Menâkıbü 'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuh-sin et-Türkî), Kahire 1399/1979.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Ce-zerî (ö.630/1233), *el-Kâmil fi 'l-Târîh*, (thk. Ömer Abdüsselam Ted-mirî), I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1417/1997.
- İbnü'l-Fakîh, Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hemedânî, (ö. III-IV/IX-X. yy), *Kitâbü 'l-Büldân*, (thk. Yûsuf el-Hâdî), Âlemü'l-Kü-tüb, 1. Baskı, Beyrut, 1416/1997.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 558/1163), *el-İnbâ fî Târîhi 'l-Hulefâ, Dâru 'l-Âfâki 'l-Arabî*, Kahire, 1421/2001.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ (ö. 840/1437), *el-Münve ve 'l-Emel*, (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Beyrut 1399/1979.
- , *Tabakâtü 'l-Mu 'tezile*, (thk. S.D. Wîlzer), Beyrut, 1380.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (ö.380/990), *el-Fihrist*, (ed. Mehmet Yolcu), Çıra Yay., İstanbul 2017.
- İbnü't-Tiktaka, Ebû Ca'fer Safiyyüddîn Muhammed b. Ali b. Tabâtâbâ el-Alevî (ö. 709/1309'dan sonra), *el-Fahrî*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- İmâdüddîn, İdrîs b. el-Hasen b. Abdillâh el-Kureşî (ö. 872/1468), *Kitâbu Zehri 'l-Meânî*, thk Mustafa Galib, Beyrut 1991.
- İrbilî, Ebi'l-Hasen Alî b. İsâ Ebi'l-Feth (ö. 693/1292), *Keşfu 'l-Ğumme fî Ma 'rifeti 'l-Eimme*, Dâru'l-Advâi, 2. Baskı, I-III, Beyrut, 1400/1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed (ö. 356/967), *Makâtîlu 'l-Tâlibiyyîn* (thk. Ahmed Sakar), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- , *Kitâbü 'l-Eğânî*, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, Kahire, 1963.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemeânî (ö. 415/1025), *Fazlü 'l-İ'tizâl ve Ta-bakâtü 'l-Mu 'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974.
- , *Şerhu 'l-Usûli 'l-Hamse* (thk. Abdü'l-Kerîm Osman), Mektebe-tü'l-Vehbe, Kahire 1416/1996.
- , *el-Muhtasar fî usûli 'd-dîn* (Resâ'ilü'l-adl ve't-tevhîd içinde, nşr. Muhammed Amâre), Kahire 1971, I, 193-195.

- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ' bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ* (nşr. M. Emîn Karaalî v.dğr.), Di-
maşk 1392/1972-73.
- Kalaycı, Mehmet "Güncel Mezhebî Kutuplaşmaların Tarihsel Temelleri",
Diyanet Aylık Dergi, Ocak 2014, sayı 277 ss. 10-13.
- Kara, Cahid, *İslâm Coğrafyasında Mecûsiler (Emevîlerin Sonuna Kadar)*,
Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Ta-
rihi ve Sanatları Anabilim Dalı (İslâm Tarihi), Ankara, 2007.
- Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.
224/838), *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halîl Herrâs), Kahire 1388/1968
- Kaya, Mahmut, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", *DİA*, TDV Yayını, Ankara 2002,
XXVI, ss. 41-42.
- Kennedy, Hugh, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London 1986.
- Kırkpınar, Mahmut, *Abbâsî Halifesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-
861)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 1996.
- Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2006, XXXII,
ss. 212-214.
- Kızıl, Hayrettin, *Mecusilikte Ateş Sembolü*, A Grafik, Diyarbakır 214.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Ya'kûb (ö. 350/961), *Kitâbü'l-
Vulât ve Kitâbü'l-Kudât li'l-Kindî* (thk. Muhammed hasen İsmail
ve Ahmed Ferid Yezidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan,
1424/2003.
- Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk (ö. 252/866 [?]), *Felsefî Risâleler*
(çev. Mahmut Kaya), İz Yay., İstanbul, 1994.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara
1988.
- Köprülü, M. F.-O. F. Köprülü, "Asâ", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1991, III,
ss. 451.
- Kummî-Nevbahtî, Sa'd b. Abdullâh Ebû Halef el-Eş'arî (ö. 301/913-14),
Ebû Sehl İsmâil b. Alî b. İshâk b. Ebî Sehl el-Fazl b. Nevbaht el-Bağ-
dâdî (ö. 311/924), *Kitâbü'l-Makalât ve'l-Fırak/Fıraku's-Şia (Şii Fir-
kalar)* (çev. Hasan Onat vd.), Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
- Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkâdir b. Muhammed b. Muham-
med (ö. 775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*,
I-II, (Nşr: Mir Muhammed Kitaphane), Keraçî, ty.
- Kurt, Hasan, *Orta Asya'nın İslâmlaşma Süreci (Buhara Örneği)*, Ankara
1998.
- , *Türk İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Araştırma Yay., An-
kara 2002.
- Kutlu, Sönmez, *Târîhsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*,
Otto Yay., Ankara 2016.
- , *İslâm Düşüncesinde ilk Gelenekçiler*, Ankara 2002.
- , "Mürce", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2006, XXXII, ss. 41-45.

- Kütükoğlu, Mübahat S., *Târih Araştırmalarında Usûl*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Langlois, Ch. V., Ch. Seignobos, *Târih Tetkiklerine Giriş* (çev. Galip Ataç), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplumlari Târîhi* (çev. Yasin Aktay), 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 2013.
- , "Erken İslam Toplumunun Gelişiminde Din ve Devlet Ayırımı" (çev. Kâzım Uzun), *Târih Okulu*, Ocak-Nisan 2011, Sayı IX, ss. 141-168.
- Lewis, Bernard, *İslâm Dünyasında Yahudiler* (çev. Bahadır Sina Şener), İmge Kitabevi Yay., Ankara 1996.
- , *Ortadoğu*, (çev. Selen Y. Kölay), 4. Baskı, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2005.
- , *İslâm'ın Siyasal Söylemi* (çev. Ünsal Oskay), 2. Baskı, Pihoenix Yayınevi, Ankara 2011.
- Madelung, Wilferd "On iki İmam Şîasında İmamın Gaybet Zamanında Otorite", *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, (çev. Kâzım Güleçyüz), İstanbul 1995.
- Makdisî, George, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitim* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu) 1. Baskı, Klasik Yay., İstanbul 2007.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966'dan sonra), *el-Bed ve'l-Târîh, I-VI, Mektebetü's-Sikâfetü'd-Dînîyye, Bûrsaîd/Mısır*, ts.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ (ö. 390/1000 civarı), *Ahsenü'l-Tekâsîm*, Mektebetü'l-Metbûlî, Kahire 1411/1991.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hiteti ve'l-Âsâr*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1418.
- , "en-Nizâ ve't-Tahâsum fî mâ Beyne Benî Ümeyye ve Benî Hâşim" Abdulhalik Bakır (çev), *Ortaçağ Târîh ve Medeniyetine Dair Çeviriler*, Ankara 2004.
- Malatî, Ebû'l-Hüseyn (ö. 377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Beyrut 1388/1968.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâl Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yay., İstanbul 1413/1992.
- Mârî b. Süleyman (VI-XII. Yüzyıl), *Ahbâru Fetârikati Kursiyyi'l-Meşrik* (thk. Henricus Gismandı), Roma 1899.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye (ö. 228/843), *Kitâbü'l-Fiten* (thk. Semîr Emîn Zühri), I-II, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire, 1412.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî (ö. 345/956), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, (tsh. Abdullah İsmail Savî) Dâru's-Savî, Kahire ty.
- , *Mürüçü'z-Zehab ve'l-Meâdinu'l-Cevher* (thk. Es'at Dağır), I-IV, Dâru'l-Hicre, Kum, 1409.

- Mez, Adam, *İslâm'ın Rönesansı-X. Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, (çev. Salih Şaban), İnsan Yay., İstanbul, 2000.
- Najiba Ziyayi, Azizi, *Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2009.
- Nâşî el-Ekber (ö. 293/906), *Mesâilü'l-İmâmeme Müktefât mine'l-Kitabi'l-Efsat fi'l-Makalât* (thk. Josebh van Ess), el-ma'hedi'l-İlmânî li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, Beyrut 1971.
- Natan ha-Bavli (m. X. asır), *Dünyanın Kısa Tarihi* (der. ve trc. Nuh Aslantaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Nawas, John A., *Al-Me'mûn: Mihne and the Caliphate (el-Me'mûn: Mihne ve Halifelik)*, Catholic University, Nijmegen, The Netherlands, 1993.
- , Me'mun'un Mihneyi Başlatmasında Rol Oynayan Üç Akımın Açıklamalarının Yeniden Bir inceleme (çev. Mustafa Akgül), *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8. (2015, 8), ss. 145-162.
- Nâtık-Bilhak, Ebû Tâlib Yahyâ b. el-Hüseyn b. Hârûn b. el-Hüseyn ez-Zeydî (ö. 424/1033), *el-İfâde fi Târîhi'l-E'immeti's-Sâde* (nşr. M. Yahyâ Sâlim Azzân), San'a 1416/1996.
- Neşşâr, Ali Sâmî, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977.
- O'leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri* (çev. Hüseyin Yurdaydın-Yaşar Kutluay), Ankara 1977.
- Ocak, A. Yaşar, "Türk Heteredoksi Târîhinde 'Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve Ehl-i Bid'at' Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: XII, İstanbul 1981-1982.
- Okumuş, Ejder, *Meşrûiyet Ekseninde Din ve Devlet*, Pınar yay., İstanbul 2003.
- Onat, Hasan, *Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslâm Devrimi Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993.
- , "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *AÜİFD*, XXXVI (1997), ss. 79-118.
- Ömer, Faruk, "Abbâsîlerin Siyasi Emellerinin Târîhi Kökleri" (çev: Cem Zorlu), Cem Zorlu (ed.), *Din ve Siyasi Söylem*, İstanbul 2006.
- , "Me'mun'dan Önce Abbasîler ve Mu'tezilîler Arasındaki İlişkiler" (çev. Mehmet Ümit), *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, sayı: 3, 2003/1, ss. 165-174.
- , *el-Hilafetü'Abbâsiyye fi Asr'l-Fevda'l-Askeriyye (247-334/861-946)*, Mecelletü'l-Aklâm, Bağdâd, 1968.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitabevi Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2000.
- Öz, Mustafa, "Ali el-Esvârî", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1989, II, ss. 391-392.
- , "Zındık", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2013, XLIV, ss.390-391.
- , "Murdâr", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2006, XXXI, ss. 205-206.
- Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1996, XIII, ss. 418-427.

- Öztürk, Levent, *Haçlı Seferleri'ne Kadar Abbasiler Döneminde Hıristiyanlar*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (İslâm Tarihi) İstanbul, 1994.
- , "Abbasiler Döneminde Yaşayan Hıristiyan Doktorların İslâm Toplumuna Katkıları", *Süryaniler ve Süryanilik III* (haz. Ahmet Taşğın v.dğr.), Orient Yay., Ankara 2005.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Târîhi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, M.E.B. Yay., İstanbul 1983.
- Patton, Walter Melville, *Ahmed b. Hanbel ve 'l-Mihne* (Arapça trc. Abdülaziz Abdülhak), Dâru'l-Hilâl, yy., 1957.
- Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Halil Aytânî), Beyrut, 2005.
- Râvi, İzzeddin, *Servetü'l-Akl*, Dirâsetü Felsefetü fi Fikri'l-Mu'tezileti Bağdâd, el-Cumhûriyyetü'l-İrâkıyye 1982.
- Ressî, Kasım b. İbrahim b. İsmail b. İbrahim b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib (ö. 247/860), *Mecmûu Kütüb ve Resaili'l-İmam el-Kasım b. İbrahim er-Ressî*, I-II, (thk. Abdülkerim Ahmed Cebban), Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâni, Sana 2001.
- Sa'd, Fehmî, *el-Âmme fi Bağdâd fi'l-Karneyni's-Sânî ve'r-Rabû'l-Hicrî*, Beyrut, 1993.
- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2008.
- Sarıkaya, Muammer, "Huneyn b. İshak", *Süryaniler ve Süryanilik IV* (haz. Ahmet Taşğın v.dğr.) Orient Yay., Ankara 2005.
- Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali b. Muhammed (ö. 436/1045), *Ahbârü Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405/1985.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed (ö. 483/1090 [?]), *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr li Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî* (thk. Selahuddîn el-Müneccid-Abdû'l-Azîz Ahmed), I-IV, Kahire 1971-72.
- Sharon, Moshe, "Abbasî Devleti'nin Kökenleri İdeolojik Arka Plan", (çev. Cem Zorlu), Cem Zorlu (ed.), *Din ve Siyasal Söylem*, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- Söylemez, M. Mahfuz (ed.), *Mihne Süreci ve İslâm İlimlerine Etkisi*, Ankara Okulu, Ankara 2012.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505), *Halifeler Tarihi*, (çev. Onur Özatağ), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Sübki, Tâcuddîn Abdü'l-Vehâb b. Takyuddîn (ö. 771/1370), *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed et- Tannâhî, Abdü'l-Fettâh el-Hulû), Hicir, I-X, 2. Baskı, yy, 1413.
- Şehristânî, Ebû'l Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, Müessesetü'l-Halebî, yy, ty.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân (ö. 413/1022), *el-Fusûlu'l-Muhtâre*, (thk. Seyyid Ali Mir Şerîf), Dâru'l-Müfid, Beyrut 1993.

- , *el-İrşâd*, Beyrut 1399/1979.
- Taş, Aydın, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin Hayatı, Eserleri ve Usul Anlayışı*, 1. Baskı, A Grafik, Diyarbakır 2016.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/922), *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Turasi, I-XI, Beyrut 1387.
- , *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân* (thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin), Dâru'l-Hicir, 1422/2001.
- Tan, Muzaffer, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (İslâm Mezhepleri Tarihi), Ankara 2005.
- Temimî, Mevlâ Takiyuddîn b. Abdulkâdir (1005-1010/1597-1602), *et-Tabakâtu's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye* (thk. Abdulfettâh Muhammed el-Hulv), Dâru'r-Rıfâî, Riyad 1983.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Tritton, A. S., *Ehlu'z-Zimme fî'l-İslâm* (Arapça'ya çev. Hasen Habeşi), Kahire 1967.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ (ö. 322/934), *ed-Du'afâ'ü'l-Kebîr* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1404/1984.
- Umerracî, Ahmed Şevki İbrahim, *el-Mu'teziletü fî Bağdâd ve Eseruhum fî'l-Hayâti'l-Fikriyyeti ve's-Siyâsi*, Kahire 2000.
- Ümit, Mehmet, *Zeydiyye ve Mu'tezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı (İslâm Mezhepleri Tarihi), Ankara 2003.
- , "Mihne Dönemi'nde Hanefiler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, c. 9, sayı: 17 ss. 101-130.
- Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), Sarkaç Yay.,3. Baskı, Ankara 2010.
- Wensinck, A. J., "Mihne", *İ.A.* (çev. Heyet), İstanbul, 1977, VIII, 292-294.
- Wensinck A. J. v.dğr., *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebvî*, I-VII, Leiden 1936.
- Vekil, Muhammed Seyid, *el-Asru'z-Zehebî li'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1418/1998.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân ed-Dabbî (ö. 306/918), *Ahbâru'l-Kudât*, I-III, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Beyrut 1366-1947.
- Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer Vehb b. Vâzih, (ö. 292/905), *el-Büldân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1412/1991.
- , *Târîhu'l-Ya'kübî*, (thk. Abdülemir Muhna), Şirketü'l-A'lemi'l-Matbûat, Beyrut 2010.
- Yâkût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdullah (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Buldân*, Dâru Sadr, 2. Baskı, I-VII, Beyrût, 1995.
- , *Mu'cemü'l-Üdebâ* (thk. İhsan Abbâs), I-VII, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1414/1993.

- Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1992, VI, ss.130.
- Yaşar, Serkan, *Abbasilerin İlk Döneminde İktidar Ulemâ Arasındaki İlişkiler*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (İslâm Tarihi), Erzurum 2011.
- Yeniçeri, Celal, "Cehbez", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1992, V, ss. 222-223.
- Azimli, Mehmet, *Abbasiler Dönemi Babek İsyanı*, İlahiyat Yay., 2004.
- Yurdagür, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 1994, X, ss. 330-332.
- Yücesoy, Hayrettin, "Mihne", *DİA*, TDV Yayını, İstanbul 2005, XXX, ss. 26-28.
- Zaman, Muhammed Qasım, *Religion and Politics Under the Early 'Abbasids: The Emergence of the Proto-Sunni Elite*, Leiden, 1997.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şeyh Şuayb Arnâût), Müessesetü'r-Risâle, I-XXV, yy, 1405/1985.
- , *Tezkiretü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Zeydân, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi* (çev. Nejdet Gök), I-II, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2013.
- Zeydân, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Beyrut 1402/1982.
- Zorlu, Cem (ed), *Din ve Siyasal Söylem*, İstanbul 2006.
- , *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, Ankara Okulu, Ankara 2001.